

## PATIKÁK TOKAJ-HEGYALJÁN A XVII-XIX. SZÁZADBAN

BALASSA IVÁN

A magyar nyelvben a *patika* 'gyógyszertár' szavunk 1405 körül a Schlägli Szó-jegyzékben tűnik fel, míg a *patikáros* elnevezéssel személynév (Johannem *Pathycaros* dictum) formában 1465-ben találkozunk. (A magyar nyelv történeti etimológiai szótára 3:130–131.; továbbiakban TESZ.) A szónak *apotéka-patika*; *apotékárius-patikárius* formája egymás mellett élt Zemplén vármegyében is. *Patikárius* György 1598-ban Csörgön négy jobbágytelekkel rendelkezett (Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 4:39.; továbbiakban Adalékok). Sámbar Mátvás (1617–1685) a Sárospatakon is többször hitvitázó jezsuita „Orvosi ispotály” címen 1664-ben hely nélkül megjelent könyvében ezt írja munkájáról: „E könyvecskét *orvos patikának* neveztem el”. Az *orvos* jelző azt látszik jelezni, hogy másféle patika is lehetett, melytől azt meg kellett különböztetni. 1768: „Várossunk Lakossa Hölbing Mihály *Apothecarius* Uram...” (Román János: Források Sárospatak település- és építészettörténetéhez. Sárospatak, 1965. 185.). Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Tokaj-Hegyalján a 'gyógyszerészek' többsége a Szepességből származott. A rövidebb formát is általánosan használták; a közeli Sátoraljaújhelyen csaknem ezzel egyidőben jegyezték fel, 1775: „.... egynehány hétig az Ágyát keletett nyomni, és magát á *Patikárius* Urral curáltatni, végtére érvágással élni” (Kazinczy Ferenc Állami Levéltár Acta Juridica. Loc. 78. Nr. 236.; továbbiakban KÁL.). 1786: „.... amely *Apothecában* legkisebb hiba tapasztaltatik, avagy tsalárdság ki tudódik az illetén *Apotheca* azonnal be záratasson” (Adalékok 6:123.).

Tokaj-Hegyalján a *patika* jelentette azt a többé-kevésbé állandó árulásra szolgáló épületet, melyben élelmet, italt, de esetenként bécsi – és török – árut is lehetett vásárolni. Számos adat megfordult a kezemben, de egyetlen olyat sem találtam, mely ezt az árudát *apotékának* írta volna, ez az elnevezés csak a 'gyógyszertár' illetve meg. Az ezekben a bódékban árulókat sohasem nevezték *Apothekariusnak-patikáriusnak*. Már ebből is következtethetünk arra, hogy ha a szó azonos tőből származik is, de az átvétel máshol és más időben történhetett.

A XVII-XIX. században a hegyaljai városokban háromféle eladásra szolgáló építményt különböztettek meg: 1. A *bolt*, mint a neve is mutatja: kőből épült, boltosított, utcára nyíló, állandó építmény, melyben hivatásos kereskedők árulták portékájukat. 2. A piacon, vásárokon felállított sátor, melyet éjszakára többnyire lebontottak. 3. A piacokon, ritkábban a saját telken épített egy helyiségből álló házacska, melyben különböző árukat lehetett vásárolni. Ezeknek a neve volt a XVII-XIX. században Tokaj-Hegyalján: *patika*. Lássuk ezeket most egy kicsit közelebbről.

Az első részletesebb feljegyzést 1623-ból Sárospatakról találtam: „.... Andras deak Varga pal Vramnak mustoha fija hogÿ w kegielme uot az pacion egÿ *patikat* ugian az szaros patakj pacion melynek szomszedj delrolÿ Nagÿ mattiasne *patikaja*

eszakrol Czizmadja Gergely *patykaia* Belso varosbelj beke palnetül... (Román János i. m. 33.). Bár korábbi adatot pillanatnyilag nem ismerek, de ekkor már három patikát említenek egy észak–déli irányú sorban, ami arról tanúskodik, hogy az ilyen eladóhelyek már korábban is meg lehettek, mégpedig magántulajdonban, mert azokat adták-vették. Ez azonban nem mindenütt lehetett így, mert Tállyán 1646-ban két „*patika* vagy kalmárok szállása” után 6–6 forint éves bért tartoztak a kereskedők fizetni (Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. Bp. 1954. 381.).

Tokajban a magistratus jelölte ki a patika helyét. 1689: „*Patika helyek* kimérése(kor) ... Nemes Cassa János, Karácson Demeter (felesége Görög Mária), néhai Gombkötő Andrásné Rubin Erzsébet, néhai Szilasi András özvegye Mero Kata, Nemes Rác János előttünk illendő kéréssel Városunk Piacz utczáján engedtünk egy-egy *patikának* való helyet ... el nem idegeníthető, nem zálogosítható...” (KÁL. kérelmek stb. doboz. Az adatot Bencsik Jánosnak köszönöm.) Itt nem derül ki, hogy kellett-e bért fizetni. Csaknem ebben az időben Sárospatakon ezt olvassuk: 1693: „Ez mostan az *Uy Patika* végénél vagon... Saros Patakgy Görögök *Patika* bért fizetnek... *Patikaja* is (ti. a magyaroké BI) az Göröghök *Patikaival* egy Sorban vagon edigh (:annak jó hasznát vevén:) az Urunk eöngok szamara semmit sem fizetett...” (Országos Levéltár UC. [továbbiakban OL] Fasc. 41:22).

Sárospatakon a görögök 1707-ig fizettek bért mégpedig a magyarokhoz viszonyítva meglehetősen sokat: „Ez elmúlt esztendőben az új Piacon Tiz Görögh *Patikákat* az Tisztek fel alítottak volt, minden *Patikátul* az Göröghök annuatim fizettek Per flor No. 10”. Ugyanakkor a helybeliek, nagyobb részt özvegy asszonyok, csak 50 dénárt adtak. Ilyet ebben az évben 11-et soroltak fel. A feljegyzés megállapítja, hogy a Rákóczi-szabadságharc idején a külföldiek elhagyták patikáikat és minden bizonnal visszatértek hazájukba. „Pronunc egy Görögh nincs a ki kereskedne török Marhával, mint ezen Revolutiokban el szélettek, és az Új Piaczon levő *Patikákat* el hanyatták és réghi Piaczra transferáltak”. Véglegesen nem akartak megválni a patikáktól, ezért: „Ennek utana hogy ha valami kereskedő Görögh vagy Bechi (bécsi) Aros talál el jöni in augmentationem Proventutem tartozik az Tiszt valémennyi *Patika* kivántattik az eök kivansagha szerint fel állítani és azokat annuatim az alku szerind ennekelőtt traktálni” (OL. UC. E. 197. külön lap).

Azt hiszem elfogadhatjuk azt, hogy a *patikák* részben földesúri, magistrátusi tulajdonban lehettek és ez esetben bérelték őket. Másik részük közterületen állott ugyan, de az építmény magántulajdont képezett. Akadtak viszont olyanok is, amelyek teljes egészében személyi tulajdonban álltak és ezeket tetszés szerint lehetett adni-venni. 1723: „Néhay Kopancsy Jstvan Uram özvegye, kis vardai Borbala asszony itten N Patakon a' Piatzon levő örökös, vulgo a' mint hijak *Patikabeli* hazatskajat, melly vagon Eszakrul Sz. Peteri Jstvan – Nap Nyugatrul köz uttzatska és Szikszai Jstvan Uram illy forma hajlékok s *Patikajok*, Délrül egy darab Tagas hely – Nap Keletrül Várba menő szekér út szomszedsagokban situatva; Adta el örök áron”. Az ár 8 magyar forint és természetesen „aldomas töltés” is járt hozzá (Román János i. m. 137–138.).

Hasonló adás-vételről Sátoraljaújhelyről is tudunk. 1733: „.... Gáspár György Uram Eő kegyelme és Felesége Lengyel Mária... Várossunk Piatzán Napkeletrül Város közönséges utszája, Délrül Gyöngyösiné *patikája*... Északrul Néhai Szabó Gergelyné Asszonyom *Patikája* szomszedsági között situatott *Patikájokat* adtál el Eorök áron... egy hordó boron és 8 magyar forintokon” (Adalékok 7:152.). Az is előfordult, hogy nemcsak az épületet adták el, mint Sárospatakon, 1800: „.... az maga *Patikáját* ... Eszakruul, Délrül az Uraság Vendég Fogadója (szomszedságában),

el adta minden benne levő Portékástul...” (Kollégiumi Levéltár. Városi Protocollum 9:412.).

Az eddigi adatokból világosan kiderült, hogy a *patikák* csoportosan vagy sorban a piacon helyezkedtek el. Bodrogkeresztúron más volt a helyzet. 1824: „... B. Keresztur Várossának több lakosai, akiknek csak módjokban lehetett, a Magok lakó udvaraikon az utza felől Kissebb *Patikákat* építvén, ’s azolta az utzára nyíló Tablakat tartván azokba Szalonnát, Sót, lisztet, minden némű főzelékeket, Hagymát, Dohányt szabadon árultak”. A kérdéssel kapcsolatban a továbbiakban ezt mondta a tanú: „... akinek illyetén *Patikáik* nem voltak és a magok házaiknál szalonát, és egyéb élelembelieket szinte szabadossan árultak” (KÁL. Úrbéri perek. LOC. 198.).

A *patikák* tehát rendkívül sokféle árut tartottak. A bécsi árusok a Nyugatról származó árukat hozták. Ezek sokféleségéről képet alkothatunk, ha megnézzük Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár (Bukarest, 1975.) első kötetében a bécsi, vagyis Bécsből való árukat. Csak néhányat említek meg: *acél, asztalkendő, atlaszselyem, cérna, csipke, ezüstprém, fátyol, flanel, gombostű, házivászon, kamuka-abrosz, kárpit, lakat, lámpás, selyem, vászon, záracska* és még sok minden más. Ami Erdélybe eljutott, annak jelentős részét Tokaj-Hegyalján is meg lehetett találni, hiszen itt a nagyhírű bor jólétet teremtett. Azt se felejtethjük el, hogy a XVII. század egy részében Sárospatakon fejedelmi udvar székelt. A török árukat leginkább görögök, macedónok, albánok, rácok értékesítették. Különösen keresték a *török palyolatot, kendőt, keszkenőt, paplant, varrást, övet, törülköző kendőt, csészét, fémedényeket* stb. (Részletesebben: Radvánszky Béla: Magyar családelet és háztartás. A XVI. és XVII. században. 3. kötet. Budapest 1879.)

A *patikák* többségében saját termésű vagy összevásárolt élelmiszert árultak. Innen vásároltak többek között azok a közelebről vagy távolabbról elszegődött kapások, akik a hegyaljai szőlőkben dolgoztak: építették a gátakat (teraszkok), kapálták a szőlőket. Anélkül, hogy sok adatot ismert volna, jól határozta meg Osztrovszky Lényegüket (A bor az ember életében. Bp. 1932. 197.): „... kicsinyben részben a korcsmákban, részben az *apotheca* néven ismert, valójában vegyeskereskedést jelentő bolthelyiségekben mérték a hegy borát”. Ezek bérlői, ritkábban tulajdonosai csaknem kizárólag özvegyasszonyok közül kerültek ki. 1759-ben a sárospataki piacon 6 özvegyasszony fizetett a patikákért bérletet: özv. Szentpéteryne, Kovács Sámuelne, Gyarmathyne, Miskolczy Györgyne, Garay Miklósné, Tamaska Györgyne (Adalékok 18:172.). Az ilyen patikabérlettel igyekezett a földesúr vagy a magistratus a szegény, nehezen élő családokon segíteni. Ezzel szemben a bécsi vagy török árut értékesítő kereskedők egy vagy több év után visszamentek hazájukba vagy megszédve magukat olyan kőépületet vásároltak, melynek boltja az utcára nyílt.

A *patika* ’árubódé, különálló kis üzlet, bodega’ jelentésével kapcsolatban görög közvetítésre is gondolhatunk, hiszen a görög kereskedők a XVII–XVIII. században jelentős szerepet játszottak Tokaj-Hegyalja kereskedésében (Adalékok 20:264; Hódinka Antal: A tokaji görög kereskedő társulat kiváltságának ügye 1725–1772. Bp. 1912.). Az újjörögben ezt a jelentését nem találjuk, csak valami hasonlót: ’olyan hely, ahol valamit megőriznek, raktár, csűr’ (Balassa Iván: Patika. Magyar Nyelv 71:67.). Ilyen jelentését a magyar nyelvben, közelebről a Bécsi Kódexből ki tudjuk mutatni. 1416/1450: „Megtřretttenec a cřřřřřř, eltekozlattattac a *patikac*”.

A *patika* ’árubódé’ jelentése a múlt század első felében eltűnt Tokaj-Hegyalja nyelvéből. Maga az építmény azonban gyakran megmaradt. Sok esetben *sátornak* nevezték, akkor is, ha az szilárd építmény volt. Így beszéltek Tokajban olyan *Bor mérő sátorról* 1818-ban, mely kő fundamentumon vályogból épült. 1813-ban a to-

kaji vásárhelyen egy *deszaka sáto*rt említenek. A *butka-butyka* 'deszkából épült kis bolt' jelentéssel 1836-ban Tokajból már kimutatható (a tokaji adatokat Bencsik Jánosnak köszönöm), de nagyobb területen is elterjedt (Új Magyar Tájszótár 1: 642-643.). A *patika* 'kis üzlet' jelentése, ha nem is Tokaj-Hegyalján, ma is él a *bodega*, *butik* 'ua' szavakban (vö. TESz), az utóbbi pedig néhány évtized alatt az egész magyar nyelvterületen ismertté vált.